

Současné vědecké a právní aspekty územní ochrany přírody a krajiny v České republice

V minulém roce byla v České republice zákonem ČNR č. 114 z 19. 2. 1992 a vyhláškou Ministerstva životního prostředí ČR č. 395 z 11.6.1992, po 36 letech novelizována právní ochrana přírody a krajiny, jak nově zní tento významný ekologický institut. Vydání zákona předcházelo několikeré zpracování zásad, akceptujících tradice, nové podmínky ochrany přírody u nás i ve světě, nové poznatky v ekologických disciplínách a nakonec i nový společenský, a tedy i ekonomický systém našeho státu. Zákon tedy měl být výsledkem sladění vědeckých, praktických i politických přístupů. I když je v ochranářských kruzích hodnocen vesměs velmi pozitivně, jsou jeho některé pasáže diskutabilní, nebo z nich vyplývá převaha některého z výše uvedených přístupů.

Význam i poslání chráněných území přírody v měnícím se světě byl předmětem cíleného výzkumu v sedmdesátých letech s aplikací sosiekologie (=sozologie) jako vědy o ochraně přírody, definované v předchozím desetiletí (Goetel, 1966; Šapošnikov, 1969). I když název a sama disciplína upadá v zapomnění, její princip předznamenal Globální strategii trvale udržitelného žití. V r. 1982 formuloval J. Čeřovský „Základní sosiekologické principy územní ochrany přírody“, v nichž čelil v té době ještě přežívajícím konzervativním přístupům postulátem, že „předmětem územní ochrany a péče jsou především přírodní systémy, které se samy neustále dynamicky vyvíjejí, jsou v interakcích se svým okolím a jsou historicky, současně i perspektivně v různé míře ovlivněny lidskou činností“. Rovněž princip sedmi sosiekologických hodnot a funkcí, včetně té základní – zachování biodiverzity – platí v plné míře i dnes.

Souběžně s rozvíjením teorie o kvalitě, funkcích a poslání chráněných území byl v letech 1970 – 1980 řešen v tehdejší Státním ústavu památkové péče a ochrany přírody výzkumný úkol „Studium tvorby reprezentativní sítě maloplošných chráněných území“, jehož výsledkem bylo stanovení objektivních kritérií pro výběr území k ochraně a zpracování metody tvorby racionální sítě chráněných území, která by podchycovala všechny přirozené a přírodě blízké ekosystémy v jejich geografické rozmanitosti. Byly vypracovány vztažné systémy fyziotypů jako jednotek vegetace, substituujících ekosystémy a sosiekoregionů, jako biogeograficky a částečně antropoekologicky homogenních územních jednotek (Petříček, 1982). Metoda tvorby reprezentativní sítě maloplošných chráněných území je logicky založena především na přírodovědných disciplínách, a proto ji bez úpravy nelze použít na tvorbu sítě chráněných krajinných oblastí, jako podstatných částí, ev. celých sosiekoregionů.

Je nutno přiznat, že takto pojatá reprezentativní „sít“ představuje pouze soubor izolovaných, často ostrovních biotopů.

Zvláště u malých území dochází izolovaností k postupné korozi genofondu. V osmdesátých letech vznikla a postupně byla propracována teorie územních systémů ekologické stability (ÚSES), tj. „vybrané soustavy ekologicky stabilnějších částí krajiny, účelně rozmístěných podle funkčních a prostorových kritérií“. Základním stavebním kamenem ÚSES je ekologicky významný krajinný prvek, podle funkce dělený na biocentra (což jsou prakticky všechna maloplošná chráněná území) a protáhlé biokoridory, které oproti biocentrům sice neumožňují rozhodující části organismů trvalou existenci, ale aspoň jejich migraci a rozšiřování z jednoho biocetra do druhého (Míchal, 1992). Objektivnost této teorie potvrzují i nezávisle vytvářené modely v zahraničí, např. Biotopverbundsystem v Německu.

Územní ochrana se v praxi realizuje na různých úrovních státní správy a diferencuje podle motivace a typu managementu. Tomu by měla odpovídat i příslušná kategorizace. Analýzou historického vývoje kategorizace chráněných území jsme došli k závěru, že i přes různé motivace ochrany – od romantických po ryze vědecké – v Evropě se užívaly především 3 základní kategorie: parky, rezervace a přírodní památky. I když přechodně se některý z těchto termínů použil jako střešní pro všechny typy, posléze se diferencovalo pojetí **přírodního** ev. **národního** parku jako celého krajinného celku či jeho podstatné části; **rezervace** jako souboru či alespoň jednoho ekosystému a **památky**, resp. **výtvar**, jako jeho fragmentu či jednotlivá složka – populace určitého druhu rostliny či živočicha, geologického nebo geomorfologického útvaru, příp. starého stromu.

V donedávna platném zákonu č. 40/56 Sb., o státní ochraně přírody, bylo rozlišeno 6, resp. 8 kategorií: národní park, chráněná krajinná oblast, státní přírodní rezervace, chráněné naleziště, chráněný park a zahrada, chráněná studijní plocha a pod zvláštním paragrafem uvedený chráněný přírodní výtvar a památka mající

vesměs územní povahu. V prvních šesti případech (kromě národního parku) bylo vyhlášení v kompetenci ministerstva kultury, u posledních dvou okresního národního výboru.

R. 1981, tedy zhruba po 25 letech od vydání zákona, nejsilněji obsazenou kategorií v ČR byla státní přírodní rezervace (518). Využití dalších kategorií odpovídá i jejich praktičnosti: chráněné parky a zahrady (3), chráněné studijní plochy (4), chráněné přírodní památky (7), chráněná naleziště (47). Pouze chráněných přírodních výtvorů bylo k tomuto datu vyhlášeno 184. Od konce sedmdesátých let, po vydání nových právních norem v zemědělství a lesním hospodářství, se totiž silně zpomalilo až zastavilo vyhlášení chráněných území. Proto se využívala administrativně

průchodnější cesta – vyhlášení chráněných přírodních výtvorů okresy i přes to, že území měla parametry a často byla původně navrhována jako rezervace. Umožňovala to i poněkud volná definice výtvoru. R. 1990 počet chráněných přírodních výtvorů dokonce překročil počet rezervací. Tento postup byl považován za provizorní – řešení měl přinést očekávaný zákon.

Problémy kategorizace se pochopitelně řeší i na mezinárodní úrovni, mj. v Komisi IUCN pro národní parky a chráněná území.

Kriterii pro jednotlivé kategorie jsou stupně ovlivnění lidskou činností a tomu odpovídající management a pořadí cílových priorit (tab. 1).

Tab. 1. Návrh nové kategorizace světové sítě chráněných území a zásad jejího obsahu – podle Komise IUCN pro národní parky a chráněná území. (H. Eidsvik, 1990)

Č. kategorie	Stupeň ovlivnění lid. činností			Pořadí cílových priorit		
	velmi nízký	mírný	vysoký	územní ochrany		
	0 – 10 %	11 – 30 %	31 – 50 %	1	2	3*
I. Vědecké rezervace				A, B H	C, F J	D, E G, I
II. Divoká příroda národní parky a ekvivalentní rezervace				A, B, C F, H, J	D, E G, I	E G, I
	vlastní národní parky					
III. Přírodní a kulturní výtvoři (památky)				C, J	A, B F, H	D, F G, I
IV. Biotopy a řízená přírodní území				B, F, H	A, C, G I, J	D, E
V. Oblasti ekorozvoje (především chráněné krajiny)				C, G, H I, J	A, B, D E, F	
	vlastní CHKO					
VI. Oblasti mezinár. určené jmenovitě světové dědictví Ramsarské lokality biosférické rezervace				A, B, C F, H, J	D, E G, I	

Pozn.: * pokud neodporují vyšším prioritám

Cílové skupiny chráněných území

- A – zachování základních ekologických procesů a biol. nosných systémů
- B – záchrana genetické a biologické diversity
- C – ochrana estetických hodnot a přirozených ekosystémů
- D – ochrana pramenných oblastí
- E – boj proti erozi, sedimentaci a ochuzování půd

- F – ochrana biotopu reprezentat. vzácných a ohrožených druhů
- G – poskytování příležitostí ekologicky zaměřenému cestovnímu ruchu
- H – poskytování příležitostí pro výzkum, výchovu a monitoring
- I – podpora trvale udržitelného využívání a ekorozvoje
- J – ochrana přírodního a kulturního dědictví

Při koncipování novelizovaného zákona o ochraně přírody a krajiny byla zohledněna historická analýza, prognostické studie, soudobé přírodovědecké i socioekonomické poznatky. Autorizovaný návrh úpravy územní ochrany (Čeřovský, Petříček, 1991) se opíral o racionálnost a obsahovou výstižnost třístupňové kategorizace: park – rezervace – památka.

Park by měl představovat krajinu v rozsahu geografického celku či jeho podstatné části. **Národní park** je motivován především přírodovědecky, zde by měly silně převažovat přirozené a přírodě blízké ekosystémy a hospodářské, tedy ekonomicky stimulované využívání by mělo být vyloučeno. **Přírodní park** (krajinný, regionální) představuje kulturní, harmonickou, extenzivně hospodářsky využívanou „lfbivou“ krajinu. V obou případech se počítá s rekreačním využitím s tím, že v národním parku by se mělo omezit na okrajové části a představovat především ekoturistiku. S ohledem na integraci do okolního území a rozložení přírodovědecky cenných fenomenů, je území parků zonováno. U národních parků, které návrh pokládá v souladu s mezinárodními trendy za území nejpřísnější ochrany, se proto nepočítá s maloplošnými chráněnými územími.

Obdobně, ve smyslu obsahu i binomie názvu, je rozdělení kategorie **rezervace** (představující území s komplexem nebo alespoň jedním kompletním, přirozeným až přírodě blízkým ekosystémem) na **národní přírodní rezervaci** a **přírodní rezervaci** (ve významu regionálním). Jak již název napovídá, národní přírodní rezervace by měla mít celonárodní až mezinárodní přírodovědecký význam, ale i dostatečnou velikost, umožňující autoregulaci ekosystémů, jejichž hospodářské využití je, podobně jako u národních parků, zaměřeno na odpovídající management. Rozloha národních rezervací by se měla pohybovat ve stovkách hektarů (nejméně 100 ha); jsou tedy menší než národní parky, s nimiž by však měly vytvořit reprezentativní síť mezinárodního významu. Kategorie přírodních rezervací představuje většinu dosavadních státních přírodních rezervací. Předmětem ochrany jsou zde opět přirozené, ale také až kulturní ekosystémy, na plochách od několika až po desítky hektarů, jež jsou obvykle udržovány jednorázovými až trvalými biotechnickými zásahy.

Pro přírodovědecké fenomény na územně nepatrných plochách – jednotlivé geologické útvary, význačné staré stromy, naleziště vzácných a ohrožených druhů ve fragmentech ekosystémů, často v kombinaci s historickými artefakty – byl navržen termín **přírodní výtvar**, v další verzi **přírodní památka**, což je klasický termín používaný běžně ve většině států, zejména evropských.

Zcela novou koncepcí, postupně zabudovávanou do zásad návrhu nového zákona, jsou **územní systémy ekologické stability**. Zvlášť chráněná území byla od počátku považována za jejich pilíře a automaticky za významný krajinný prvek.

Poslední verzi zásad a paragrafové znění zákona zpracovala tatáž skupina odborníků již na půdě Ministerstva životního prostředí. Akceptováním řady připomínek a dalších námětů došlo k určitým, ne však zásadním změnám zmíněného modelu.

Místo navrženého názvu přírodní, ev. krajinný park, byl z důvodu „síly zvyku“ ponechán název **chráněná krajinná oblast**. Velká diskuse byla k definici národní přírodní rezervace. Ze strany geologů byla snaha imputovat do této kategorie i mezinárodně významné, avšak plošně často nepatrné geologické a geo-

morfologické výtvary, bez ohledu na význam flóry či fauny. Kompromisem pak bylo vystavení kategorie národní přírodní památky. Výsledkem je tedy systém šesti kategorií zvlášť chráněných území:

- národní park,
- chráněná přírodní oblast,
- národní přírodní rezervace,
- národní přírodní památka,
- přírodní rezervace,
- přírodní památka.

Z hlediska managementu je důležité, že v národním parku a chráněné krajinné oblasti podle zákona vykonává státní správu jako orgán příslušná správa parku a oblasti. V národním parku má do jednoho roku od účinnosti zákona právo hospodaření k lesům přejít pod správu parku. Lesy v národních přírodních rezervacích nelze podle tohoto zákona přezazovat do kategorie lesů hospodářských.

V druhé části zákona jsou ne zcela systematicky uvedeny další kategorie území, které bychom v kontextu s názvem této části zákona mohli interně nazvat „**obecně chráněná území přírody**“. Jsou to především všechny ekologicky významné krajinné prvky mimo síť zvlášť chráněných území přírody. Představují nejen významný nárůst zákonem chráněné plochy státu před zničením nebo poškozením jejího přírodovědeckého potenciálu a ekologicko-stabilizační funkce, ale i propojení izolovaných území do skutečné funkční sítě. A nejen to: v rámci budování územních systémů ekologické stability, především na lokální úrovni, půjde i o vytváření nových prvků rekonstrukcí relativně stabilních přirozených a přírodě blízkých ekosystémů na místě labilních kultúrenos. V tom především je zákon nový a perspektivní.

Další kategorií v této části zákona je **přírodní park**, problematický vágní definicí a do jisté míry i názvem. Přírodní park se vyhláší k ochraně „krajinného rázu“, kterým je podle § 12 zákona „zejména přírodní, kulturní a historická charakteristika“. Vyplyvá z toho úzký vztah k chráněné krajinné oblasti, rozdíl je pouze v kompetenci vyhlásování. Bližší představu o tomto území je možno vyvodit z § 90 odst. 10, kde se ustanovuje, že „oblasti klidu, vyhlášené závažnými právními předpisy okresních národních výborů, se tímto prohlašují za přírodní park“. Terminologicky se tato kategorie blíží rakouskému Naturpark, ale především východoněmeckým Landschaftschutzgebiete.

Konečně, „území s dočasným nebo nepředvídaným výskytem rostlinných nebo živočišných druhů, nerostů, nebo paleontologických nálezů, může orgán ochrany přírody svým rozhodnutím stanovit za **přechodně chráněnou plochu**“. Jde tedy o jistou obdobu chráněné studijní plochy podle zák. č. 40/56 Sb.,

Ještě poznámku k ochraně významných stromů a jejich skupin mimo les, se svým minimálním zázemím, které by tímto mohly spadat do kategorie chráněných území, konkrétně přírodní památky. V zákoně č. 114 byla namísto toho vystavena „typologická“ kategorie **památný strom**, v části zákona spolu se zvlášť chráněnými druhy rostlin, živočichů a nerostů, s automaticky zřízeným ochranným pásmem „ve tvaru kruhu o poloměru desetinásobku průměru kmene...“.

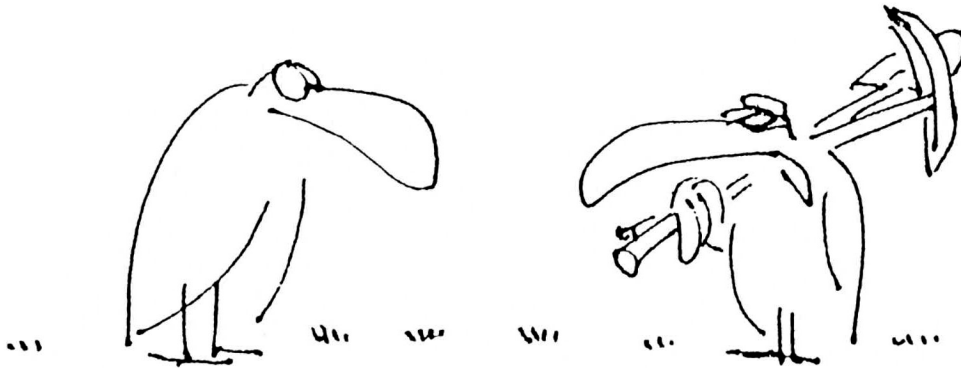
Vhodnost zvoleného systému kategorií obecně i zvlášť chráněných území přírody a krajiny od 1. června platného zákona posoudí čas. Vyhláškou č. 395 bylo jednorázově zřízeno 114 národních přírodních rezervací přehlášením jednotlivých státních přírodních rezervací či jejich skupin ev. „provizorních“ chráněných přírodních výtvarů, 99 národních přírodních památek, přehlášením chráněných území různých kategorií a podobně 455 přírodních rezervací. Zbytek, t. j. 895 právoplatně zřízených a na Českém ústavu ochrany přírody evidovaných území, automaticky spadá do kategorie přírodních památek – 24 chráněných krajinných oblastí a 3 národní parky doplňují přehled počtu chráněných území, přírody a krajiny v kategoriích zákona č. 114 pro Českou republiku. Kvalita a perspektiva těchto území je další žhavé téma, které bude předmětem jiné studie.

Komentovaný zákon o ochraně přírody a krajiny je bezesporu, až na drobné nedostatky, velmi dobrý a účinný, srovnatelný s podobnými normami ochrannářsky nejvyspělejších států Evropy.

Bohužel, již v době předávání tohoto rukopisu do tisku, vyvolávají technokratické a striktně ekonomicky orientované kruhy velký tlak na jeho okleštění. Některé postupy rezortu životního prostředí ve vládě České republiky nebudí v tomto směru velký optimismus.

Literatura

- Čeřovský, J., 1982: K teorii územní ochrany přírody. Pam. Přír., Praha, 7, p. 353–360.
 Čeřovský, J., Petříček, V., 1991: Jak doposud a jak dál v územní ochraně přírody? Živa, Praha, 1, p. 15–20.
 Míchal, I., 1992: Ekologická stabilita. Veronica Brno pro MŽPČR, 243 pp.
 Petříček, V., 1982: Síť maloplošných chráněných území ČR – její vývoj, současný stav a perspektivy. Pam. Přír., Praha, 7, p. 361–370.

NAŠE CHRÁNĚNÉ ÚZEMIE JE SICE MENŠIE AKO VAŠE, ALE MY ZASE
 PRAVIDELNE VIEME, ČO S NÍM TREBA ROBIŤ.